

To the three of us

Ontmoetingen in GILDA

Doorgaans ontleent een film-noir zijn spanning aan duistere praktijken die opgelost of ontrafeld moeten worden, een moord die uitgevoerd zal worden of een moordenaar die opgespoord wordt.

In *GILDA*¹ worden we aanvankelijk ook op dit spoor gezet. Johnny Farrel wordt opgenomen in het illegale casino van Ballen en ontdekt al vrij snel dat dit casino slechts een dekmantel is voor andere onfrisse zaken. Maar de onduidelijke vriendschappelijke band² tussen de twee mannen krijgt zoveel aandacht, dat deze de film gaat bepalen en de casinopraktijken naar de achtergrond verdwijnen, een nevenintrige gaan vormen. Met de komst van Gilda, wanneer al ruim een kwartier van de film verstreken is, wordt ook deze problematiek toegespitst in een nieuwe problematiek, die vanaf dan de motor van het verhaal zal blijven. Niet langer is alleen de relatie tussen Johnny en Ballen belangrijk, maar het accent komt nu te vallen op de ontstane driehoek tussen Johnny, Ballen en Gilda.

De verhoudingen tussen deze personages wisselen en verspringen gedurende het hele verdere verhaal als figuurtjes in een caleidoscoop, om uiteindelijk zonder een vaste evenwichtsvorm bereikt te hebben, definitief uit elkaar te vallen. De manier waarop de personages posities ten opzichte van elkaar innemen en waarop de onderlinge posities verschuiven geeft de spanning aan deze filmtekst.

Het begrip 'ontmoeting' en haar functie

In de meeste films krijgen personages gestalte door de handelingen die ze uitvoeren.³ Door deze handelingen worden ook de relaties tussen de personages verduidelijkt. In een film als *GILDA* ligt dit niet zo eenvoud-

1. *GILDA* is een film van C. Vidor uit 1946 met in de hoofdrollen Glenn Ford, George McReady en Rita Hayworth.

2. Er zijn allerlei aanwijzingen in de tekst dat de relatie tussen de twee mannen gezien moet worden als een homofiele relatie. Zie hiervoor R. Dyer, 'Resistance through charisma. Rita Hayworth as Gilda', in: E.A. Kaplan (red.), *Women in Film-Noir*. Londen (BFI) 1978, p. 91-99.

3. Zie Emile Poppe, 'Inleiding in de narratologie', in: *Versus*, 1984, nr. 2, pp. 76-68.

dig, omdat de handeling voornamelijk bestaat uit het samenkomen van de drie hoofdpersonages, Johnny, Ballen en Gilda. Steeds verschillende aanleidingen brengen de personages samen, waarbij uitvoerig behandeld wordt, hoe ze bij elkaar komen, hoe het samenzijn verloopt en tenslotte hoe ze opnieuw uit elkaar gaan. Het samenzijn verloopt echter nooit harmonisch, maar is een voortdurende bron van conflict. Juist op dit moment worden de posities van de personages duidelijk, omdat ze hier rechtstreeks met elkaar geconfronteerd en tegenover elkaar gezet worden. In GILDA legt dus één steeds terugkerende handeling de relaties tussen de personages bloot. Zij geeft de posities van de personages tegenover elkaar en de verschuivingen die optreden aan, en vormt daarom het uitgangspunt voor het onderzoek naar de verhoudingen in de driehoek.

Om het samenkomen van Johnny, Ballen en Gilda te onderscheiden van andere momenten, waarin andere of maar twee van de drie hoofdpersonages bij elkaar komen, wordt daarvoor vanaf nu de term 'ontmoeting' gereserveerd.

'Ontmoeting' moet hier gezien worden in de meest ruime zin van het woord. Namelijk als een *eenheid*, die opgebouwd is uit kleinere eenheden.⁴ Zo bestaat een ontmoeting altijd uit een *samenkomen*, een *samenzijn* en een *uit elkaar gaan*. Deze elementen zijn logisch en chronologisch met elkaar verbonden en vormen samen het stramien voor de ontmoeting.

De ontmoetingen verschaffen op verschillende niveaus informatie over de verhoudingen tussen de personages. Allereerst op het meest concrete, het verhaalniveau: in *dialogen*, *gebaren*, en *handelingen* geeft dit niveau een beeld van de verschillende posities. Op andere, meer abstracte niveaus zal die informatie nog eens uitgediept, verrijkt of geproblematiseerd worden. Op een *filmisch* niveau geeft bijvoorbeeld de manier waarop de personages ten opzichte van elkaar in beeld worden geplaatst, informatie over de onderlinge relatie. De *opbouw van het beeld* is niet willekeurig, maar gebonden aan de onderlinge posities van de personages.

De *filmische realisering* van 'de ontmoeting' maakt het mogelijk om de chronologische en logische verbanden tussen samenkomen, samen-

4. R. Barthes laat zien dat kernfuncties, functies die op de grote articulaties van het verhaal betrekking hebben en verbonden door een logische relatie van solidariteit, noodzakelijk zijn voor het verhaal, op hun beurt elk afzonderlijk een eenheid vormen die, opnieuw opgebouwd uit een logische reeks 'kernfuncties' (die misschien minder belangrijk zijn voor het verhaal, maar op dit niveau noodzakelijk), op dezelfde manier verbonden zijn. Daarmee laat hij zien dat de narratieve structuur niet alleen op de bovenlaag van het verhaal betrekking heeft, maar tot in de details hiërarchisch geordend is. Zie R. Barthes, 'Inleiding in de verhaalanalyse', in: *Versus*, 1984, nr. 2, p. 29.

zijn en uit elkaar gaan te doorbreken. De film kan ze in omgekeerde volgorde of met tijdsonderbrekingen laten zien. Wanneer ze echter de normale, logische en chronologische volgorde doorbreekt, betekent dat dat er accenten gelegd worden.

Tenslotte kan de organisatie van 'de ontmoeting' verschillend zijn. Het samenzijn kan toevallig zijn of op afspraak. Het uit elkaar gaan kan een weggaan of achterblijven inhouden. In deze ontmoetingen gaat het steeds om een ontmoeting tussen drie personages, hetgeen betekent dat de ontmoeting op nog meer manieren ingevuld kan worden: de een kan bijvoorbeeld de ander ophalen alvorens een derde op te zoeken.

Mijn aandacht gaat hier in het bijzonder uit naar de manier waarop de personages bij elkaar komen en uit elkaar gaan. Hieraan kunnen we belangrijke informatie ontleen over de positie die de personages ten opzichte van elkaar innemen.

De film telt in totaal vijf ontmoetingen. Aan de hand van de zojuist geschetste principes zullen we nagaan hoe de posities tussen de personages liggen en welke verschuivingen er optreden. De vijf ontmoetingen waar het om gaat zijn:

1. *De ontmoeting met Gilda.* Johnny maakt kennis met Gilda, die Ballens vrouw blijkt te zijn.
2. *De toast.* Tijdens het diner wil Ballen toasten op hen drieën, maar Johnny weigert.
3. *De thuiskomst.* Gilda wordt diep in de nacht thuisgebracht door Johnny, terwijl Ballen ongerust op hen wacht.
4. *De niet verwachte derde.* Johnny vat het plan op Gilda weg te sturen, maar in plaats van dit te doen laat hij zich zoenen op een moment dat Ballen hen betrapt.
5. *De finale ontmoeting.* Johnny verzoent zich met Gilda. Wanneer Ballen hen uit wraak wil vermoorden, wordt hij zelf gedood.

Aan deze vijf ontmoetingen gaat een vergelijkbare ontmoeting tussen Johnny en Ballen vooraf. Omdat deze ontmoeting niet direct te maken heeft met de problematiek van de driehoeksverhouding Johnny, Ballen en Gilda, maar enkel met die van Johnny en Ballen, laat ik haar verder buiten beschouwing. Het gaat hier om een samenkomen van Johnny en Ballen, waarin zij een toast uitbrengen op 'the three of us' om hun relatie met als derde element Ballens stok (een wandelstok met een vlijmscherp mes) te bekrachtigen. Hoewel het hier om een andere driehoeksverhouding gaat, wordt hier al de problematiek van het afbaken van posities geïntroduceerd in een vorm, een toast, die in ontmoeting 2 letterlijk herhaald zal worden (foto 1).

De tweede ontmoeting, de toast, bestaat eigenlijk uit twee ontmoet-

tingen omdat de personages tijdens het samenzijn uit elkaar gaan en even later opnieuw samenkomen aan dezelfde tafel. Omdat er geen tijd- en ruimteonderbreking optreedt en de handeling in feite alleen stilgelegd en opnieuw hervat wordt, is er sprake van één scène.⁵ Daarom beschouw ik haar hier als één ontmoeting.

1. De ontmoeting met Gilda

Johnny wordt tijdens deze ontmoeting door Ballen voorgesteld aan Gil-

1

2

3

da, zijn nieuwe echtgenote.⁶ Een aantal elementen in de ontmoeting laat zien dat Ballen een dominante positie tegenover hen beiden inneemt. Ballen is degene die dit samenzijn organiseert en tot stand brengt: hij nodigt Johnny uit, brengt hem naar Gilda's kamer, waar hij Johnny en Gilda met elkaar kennis laat maken en begeleidt even later Johnny weer naar buiten. Het is zijn initiatief om Johnny en Gilda, die beiden een afhankelijke positie tot hem innemen (Johnny is in dienst bij Ballen en Gilda is zijn vrouw), met elkaar in contact te brengen. Door de beeldopbouw wordt de indruk dat Johnny en Gilda in feite in dezelfde positie tegenover Ballen staan, nog eens bevestigd: beiden worden via een spiegel als elkaars spiegelbeeld neergezet in relatie tot Ballen (foto 2).

Ballens dominante positie wordt echter ook op een aantal punten tegengesproken. Gedurende het samenzijn is Ballen nauwelijks in beeld. De aandacht gaat voortdurend uit naar Johnny en Gilda, die in

5. C. Metz onderscheidt verschillende basiseenheden waarmee de film opgebouwd is. Zij nemen een gelijke positie ten opzichte van elkaar in en zijn onderling verwisselbaar. Een van die eenheden is 'de scène', waarvan het kenmerkende is dat tijd, plaats en handeling hetzelfde blijven. C. Metz, *Essais sur la signification au cinéma*. Deel 1. Parijs (Klincksieck) 1983, pp. 111-146.

6. M.A. Doane bespreekt vanuit een psychoanalytische invalshoek een aantal aspecten van de relaties tussen de drie hoofdpersonen. Zie M.A. Doane, 'Gilda, epistemology as striptease', in: *Camera Obscura*, nr. 11, 1983, p. 11.

een houding van confrontatie in beeld worden gebracht: Johnny wordt in een overschouder van Gilda en Gilda in een overschouder van Johnny getoond (foto 3). Ook in de gebaren en de dialoog komt deze confrontatie naar voren. Al bij het horen van Gilda's stem betreft Johnny's gezicht en Gilda onderneemt telkens pogingen om Johnny te vernederen.

De aandacht voor de gespannen verhouding tussen deze twee (wat enigszins merkwaardig mag lijken omdat het op dit moment vanzelfsprekend lijkt dat ze elkaar niet kennen) onderstreept het belang van deze verhouding in de driehoek. Tegelijkertijd illustreert zij dat Ballen niet alle macht in handen heeft, omdat de confrontatie buiten hem om plaatsvindt, zonder dat hij er invloed op heeft. Ook zijn argwanende, niet begrijpende blik verraaft dat hij geen greep op de gespannen verhouding heeft.

2. De toast

Aanleiding voor deze ontmoeting is een gezamenlijk etentje. Om het tweemaal samenkomen van de drie personages in deze ontmoeting duidelijk te onderscheiden van de andere ontmoetingen, spreken we hier van subontmoetingen.

De manier waarop de eerste subsequens georganiseerd is, heeft aanvankelijk veel kenmerken van de vorige ontmoeting: zij toont opnieuw Ballens invloedrijke positie. Hij is weer degene die de ontmoeting tussen de drie personages tot stand brengt. Hij komt Johnny tegemoet en begeleidt hem naar Gilda, die al wacht aan de tafel in het casino. Ditmaal heeft Ballen verdergaande bedoelingen dan in de vorige ontmoeting. Hij wil de band tussen hen drieën bekrachtigen met een toast op 'the three of us'. Deze toast en daarmee de instemming met deze positie wordt door Johnny geweigerd. Niet zijn positie tot Ballen weigert hij te accepteren, maar zoals uit de dialoog blijkt, hij weigert Gilda als het nieuwe, de stok vervangende, derde element toe te laten.⁷ De verhoudingen in de driehoek met Ballen in de dominante positie blijken dus niet te functioneren, worden niet geaccepteerd. De toast mislukt en de ontmoeting valt uit elkaar. Aanvankelijk verlaat alleen Ballen de tafel omdat hij weggeroepen wordt, en lijkt de situatie onschuldig. Wanneer de andere personages zonder begeleiding en los van elkaar ook de tafel verlaten, wordt de ontmoetingsorganisatie echter grondig verstoord en laat zien dat de verhoudingen en posities op dit moment ongedefinieerd zijn.

Dat de spanning tussen Johnny en Gilda Ballens machtspositie on-

7. Johnny waarschuwt voor Gilda door haar te vergelijken met het gevaarlijke karakter van de stok: 'It looks like one thing and in front of your eyes it changes into another.'

dergraaft, illustreert de beeldopbouw: Ballen wordt tegenover Johnny en Gilda in beeld gebracht, die steeds nadrukkelijk samen in beeld zijn (foto 4). Ballen is meer in beeld dan tijdens de vorige ontmoeting. Een close-shot van zijn onderzoekende blik gericht op Johnny en Gilda ver-raadt opnieuw dat hij op deze gespannen verhouding geen greep heeft.

Nadat iedereen de tafel verlaten heeft, wordt kort daarop een nieuwe subontmoeting georganiseerd. De organisatie van deze ontmoeting verloopt anders en toont daarmee dat de onderlinge posities enigszins

Ik ben helemaal in de war.

Je zorgt voor me omdat ik van de
baas ben. Wat vind je daarvan?

Ik moest echt gaan zwemmen.
Was zo warm.

4

5

6

gewijzigd zijn. Ditmaal komt de ontmoeting niet tot stand door bemid-deling van Ballen, maar is het Johnny die haar in opdracht van Ballen organiseert. Hierdoor krijgt Johnny een actievare rol toegewezen in de driehoeksverhouding, zodat hij voortaan de drie elementen samen-brengt. Ballen daarentegen verliest, door deze rol af te staan aan Johnny, een deel van zijn machtige positie. Op deze manier, met Johnny in een andere rol, blijkt een voorlopig evenwicht in de onderlinge verhoudin-gen tot stand te zijn gekomen, want Ballens hernieuwde voorstel om te toasten kan nu wel doorgang vinden. Ook de filmische opbouw onder-steunt dit evenwicht: de ontmoeting eindigt hier met de toast, zonder het uit elkaar gaan te tonen, waardoor de onderlinge band benadrukt wordt.

Een aantal andere aspecten geeft echter aan dat dit nieuwe even-wicht slechts een schijnevenwicht is. Johnny en Gilda worden namelijk nog steeds samen tegenover Ballen geplaatst, om aan te geven dat de spanning voortduurt (foto 5). Ook het doel van de toast is gewijzigd: er wordt niet getoast op hen drieën, maar, zoals uit de subtiële dialoog blijkt, op het ongeluk van de nieuwe derde (Gilda).

3. De thuiskomst

Ditmaal vindt de ontmoeting diep in de nacht plaats. De organisatie verloopt nu zoals die bij de laatste ontmoeting gestart is. Johnny is de

initiator: hij stelt voor Gilda thuis te brengen, waar Ballen op haar wacht.

Wat deze ontmoeting met name laat zien is, welke consequenties deze nieuwe rol van Johnny voor Ballens positie heeft. Voordat Johnny met Gilda bij Ballen arriveert, wordt de plaats van ontmoeting al getoond, waar Ballen ongerust zit te wachten. Deze plotselinge verandering van het perspectief vanwaaruit de ontmoeting getoond wordt (tot nu toe was dat steeds vanuit de organisator, degene die actief de ontmoeting tot stand brengt, nu is het vanuit degene die wacht), benadrukt heel sterk dat Ballen thans in een passieve afhankelijke positie terecht is gekomen. Wat er tussen Johnny en Gilda plaatsvindt en hun ondernemingen vallen niet langer direct onder zijn controle.

Visueel vindt de versterkte tegenstelling tussen Johnny en Gilda enerzijds en Ballen anderzijds haar uitdrukking in de plaatsing van de personages ten opzichte van elkaar in het kader: Ballen wordt op de rug getoond, Johnny en Gilda bevinden zich samen recht tegenover hem (foto 6). De dialoog legt nu ook de verhoudingen heel concreet bloot. Johnny bevestigt dat hij en Gilda elkaar al lang en goed kennen: 'I taught her anything she knows'. De spanning tussen hen beiden berust op het feit dat ze vroeger een verhouding hebben gehad. Deze vroegere band tussen Johnny en Gilda vormt een bedreiging voor de verhouding tussen hen drieën zoals Ballen die graag tot stand zou zien komen; hetgeen hij expliciet aangeeft door te zeggen dat hij bang is Gilda te verliezen.

4. De buitengesloten derde

De volgende ontmoeting betekent een verdere stap in de buitensluiting van Ballen. De organisatie van deze ontmoeting verloopt analoog aan die van de vorige. Ook nu is Johnny weer degene die de ontmoeting tot stand brengt door Gilda naar huis te brengen. De overgang naar het huis van Ballen toont nu echter geen nerveuze Ballen, maar een leeg huis. De verwachte ontmoeting kan niet tot stand komen, althans voorlopig niet.

Deze verstoring van de ontmoeting door Ballens afwezigheid maakt een andere organisatie van de ontmoeting mogelijk, één die aangeeft dat de posities weer veranderd zijn en ze duidelijk articuleert. Johnny geeft zijn rol als initiator bij het tot stand brengen van de ontmoeting tussen hen drieën op: hij neemt het initiatief Gilda op eigen gelegenheid op te zoeken (zonder Ballen in deze ontmoeting te betrekken), zodat wanneer Ballen even later verschijnt, zijn komst niet geregeld en voorzien is, maar onverwacht en ongelegen. De ontmoeting is dus niet langer zo georganiseerd dat alledrie de personages daarin opgenomen worden, maar sluit een personage, in dit geval Ballen, buiten. Door Ballen in deze ontmoeting niet in beeld te brengen, maar zijn aanwezig-

heid slechts te suggereren door het geluid van voetstappen en een dichtslaande deur en hem niet aan de dialoog deel te laten nemen, wordt zijn buitensluiting nog eens filmisch onderstreept.

Alle aandacht gaat in deze ontmoeting uit naar het samenzijn van Johnny en Gilda. De verwickelingen tussen hen worden belangrijk. Zij worden dan ook frontaal tegenover elkaar in beeld gebracht (foto 7) en hun dialoog legt bloot in welke verhouding ze tot elkaar staan. Johnny wil in de eerste plaats Ballens positie en zijn relatie tot Ballen bescher-

7

8

men. Daarom wil hij nu Gilda, die hij beschouwt als degene die Ballens positie aantast, wegsturen: 'I knew that all his plans, all his dreams of greatness would be wrecked, because of what she was doing to him. I knew he wasn't strong enough to throw her out. I knew it was up to me. I had to get rid of her for him.'

Gilda blijkt in eerste instantie niet haar relatie tot Ballen belangrijk te vinden, maar haar relatie tot Johnny, die ze probeert over te halen en te verleiden. Johnny verzet zich tegen haar pogingen, maar wanneer ze hem kust, laat hij haar begaan. De zoen suggereert een verzoening, die net als de eerste toast slechts een schijnverzoening blijkt te zijn. Uit het feit dat Johnny Ballen onmiddellijk achterna gaat, wanneer Ballen hen bij de kus betrapt, blijkt dat Johnny nog steeds Ballens gezag erkent en voor Ballen kiest. Van Ballens macht is op dit moment nauwelijks meer iets overgebleven, behalve een klein beetje invloed op Johnny.

5. De finale ontmoeting

Met deze ontmoeting eindigt de film. Zij is dus het moment waarop conflicten een oplossing vinden en een definitief evenwicht ontstaat.

De ontmoeting is op dezelfde wijze georganiseerd als de voorgaande: Johnny zoekt opnieuw op eigen gelegenheid Gilda op. Johnny en Gilda staan nu naast elkaar en verzoenen zich met elkaar (foto 8). Johnny heeft zijn mening herzien en kiest voor Gilda. Wanneer nu Ballen

verschijnt, komt hij opnieuw ongelegen. Hij wordt ditmaal niet alleen uit de verhouding gestoten, maar heeft bovendien zijn invloed op Johnny en Gilda definitief verloren, waardoor de driehoek niet langer samen gehouden wordt en uit elkaar valt. Ballens verhouding tot Johnny en Gilda heeft een definitief einde gekregen. Zijn dood door de hand van een derde slecht de nog slechts formele barrière voor het samen zijn van Johnny en Gilda.

Conclusie

Wat in de ontmoetingen wordt getoond is, hoewel zeer belangrijk voor het verhaal, toch niet meer dan een onderdeel van een rijkere context. De ontmoetingen hebben in eerste instantie aandacht voor de posities van de personages, maar nauwelijks voor de uitwerking van elk personage afzonderlijk, die in andere delen van het verhaal naar voren komt.

Toch is het mogelijk de ontmoetingen te isoleren van het verhaal en enkel de posities te bespreken, omdat het de posities zijn waar het verhaal om draait, en de concrete invulling van de personages slechts nuanceringen vormen.

GILDA laat zien dat de posities niet alleen met de bekende middelen als dialoog, mise-en-scène en beeldopbouw duidelijk gemaakt kunnen worden, maar vooral ook hoe aan de hand van een zorgvuldig opgebouwde en ingevulde handeling als de ontmoeting de onderlinge verhoudingen tussen de personages kunnen worden getoond.